

Doğuş Varlı, Ö. (2019), *Etnomüzikoloğun zaman ve mekan uzamı aracını sembolleştirmesi üzerine: Ali'nin teybi kırılırsa?*, *Rast Müzikoloji Dergisi*, 7(2), s.2187-2192. Doi:<https://doi.org/10.12975/pp2187-2192>

Etnomüzikoloğun zaman ve mekan uzamı aracını sembolleştirmesi üzerine: Ali'nin teybi kırılırsa?

Özlem Doğuş Varlı*

Sorumlu Yazar:

*Doç. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, <https://orcid.org/0000-0002-4264-2517>
e-mail:ozlemdogus@hotmail.com

Özet

Etnomüzikoloji alanında hem saha çalışması, hem de teorik yaklaşımları noktasında önemli bir yere sahip olan Martin Stokes'un, Türkiye ve Orta doğu coğrafyası üzerine yapmış olduğu çalışmaları ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye üzerine yaptığı araştırmaların ilki olarak değerlendirebileceğimiz Doğu Karadeniz saha çalışması içerisinde, bölgenin ekonomik koşullarına bağlı olarak, büyükşehir veya yurtdışına yapılan göçler sonucu meydana gelen kültürel değişimi gözlemlemiştir. Kültürel kimliğin popüler aktarım araçlarından olan kaset ve kasetçalar üzerinden vermiş olduğu bilgilendirmeden yola çıkarak, Stokes'un etnomüzikoloji sahasına kazandırmış olduğu yeni teorik yaklaşımların bazılarını vurgu yapmaya çalıştım. Aynı zamanda kendisiyle 2011 yılında gerçekleştirmiş olduğum post-doctora projesi sırasında Türkiye saha çalışması arşivinin aktarımında taradığım fotoğraf arşivinden bir kısmına da çalışma içerisinde yer vermiş bulunmaktayım.

Anahtar kelimeler

zaman, mekan, kimlik, müzik, doğu karadeniz, kültürel değişim

Türkiye'de saha çalışması yaptığı yıllarda kendisini yakından tanıyanların salt THM veya TSM ile ilgili bir çalışma çıkaracağını sandıkları anda, Türkiye'de dile getirilmesi dahi sakıncalı görülen Arabesk mefhumunu "Arabesk Olayı" adlı kitapla yayınlaması, aynı zamanda Türkiye'de etnomüzikoloji disiplinine kimin nasıl, ne kadar mesafesi veya yakınlığı olacağını da belirleyicilerinden biri olması bakımından ayrı bir yer görmeyi hak eder. Türkiye'nin yanı sıra Ortadoğu üzerine yazdığı kitap, kitap bölümleri, makalelerin içerikleri benzer şekilde saha çalışmalarının eğitimini aldığı sosyal antropoloji kuramlarından beslenen etnomüzikoloji kuramları ile çerçevelenmiştir. Etnomüzikoloji'nin disiplinlerarası çalışma prensibi ile birlikte kendine özgü kuram ve yaklaşımlar belirleme sürecine yapmış olduğu

katkıların, Türkiye etnomüzikolojisinin ivme kazanmasında önemli rol oynadığı kesindir.

Etnomüzikoloji denildiğinde ise en yalın ve anlaşılır şekilde, Stokes'un da tanımladığı üzere; etnomüzikoloji müziğin kültür ve toplum içinde çalışılmasıdır. Merriam'ın Müzik Antropolojisi (1964), çalışmasında music as culture, music in culture olarak formüle ettiği yaklaşımın, music in culture (kültür içinde müzik) modeli üzerinden tanımlarken, ilk yıllarda etnomüzikolojinin eskide kalmış bir eğilimi olan kendi kültürünün dışında bir kültürün müziği üzerine saha çalışması yapma kuralına uygun çalışmalar gerçekleştirmiş olduğunu görürüz. Türkiye bu sahalardan biridir. Etnomüzikolojide uzun süreli sahada olma kuralı gereği ilk olarak Türkiye'de

iki yıl süre ile kalırken, saha kayıtlarını inceldiğimde gördüğüm odur ki, Gülhane konserlerinden, dönemin popüler müzik ikonlarına kadar o yapmış olduğu röportajlar, Türkiye'nin popüler müzik tarihine ışık tutacak niteliktedir. Ancak bu çalışma içerisinde, Türkiye'de çok fazla bilinmeyen ve daha çok Arabesk, Türk Popüler Müziği tarihi ikonları çalışmaları ekseninde değerlendirilen yapısının dışında, Doğu Karadeniz -özellikle Trabzon- bölgesinde yapmış olduğu saha çalışması, etnomüzikoloji metodolojisi ile yapılan saha çalışmalardan ilki olduğu söylenebilir.

Sahadan yapmış olduğu kayıtları incelediğimde atma türkü geceleri, inek çanlarının sesi ve yayladaki ayak seslerine kadar alanın doğal sesini kaydetmiş olması dikkat çekicidir. Kim bilir alanın sesi niteliğindeki kayıtları, 2012 yılında bu sefer bir sempozyumda sunum yapmak üzere geldiği Trabzon'da, o yılların "Arap Baharı" olarak adlandırılan sürecin getirdiği Tahrir Meydanı gibi benzer hareketlerin olduğu meydanlara özgü yaptığı "The Crowd and its Music: Affect, Sonic Texture and Social Process" incelemenin, günümüz soundscape çalışmalarının 1987 yılındaki past-tezahürü olabilir. 2018 yılında Etnomüzikoloji Dergisinin Müzik ve Politika temalı üçüncü sayısında yayınlanan "Musical Citizen" başlıklı makalesinde, "etnomüzikoloji, tarihsel olarak, kurumsal bir bakış açısıyla, müzikal katılımı hayal etmenin başka yollarını da eklemiştir. etnomüzikologlar gecelerin, kalabalıkların içinde, gündelik eğlence ve protesto mekanlarının yanı sıra, daha resmi olarak tanımlanmış müzik yerlerinin, şehirlerin ses dalgaları ve akışına yeni yollar yerleştirmenin ve katılmanın yeni yollarını bulmamızı önerdi.." diyerek biriktirdikleri üzerine geldiği en son çıkarımlardan birini paylaşmıştır (2018: 106).

1987, Doğu Karadeniz alanıyla ilgili yazmış olduğu Fındıklar ve Sazlar: Doğu Karadeniz Vadisindeki Kültürel Değişime

İlişkin Gözlemler başlıklı makalesini oluşturmasına yönelik verileri toplamaya başladığı yıldır Stokes'un. Bölgenin üretim ve gelir kapılarından en önemlisi olan fındık ile bölge müziğinin araçlarından olan sazlar arasındaki ekonomik ilişki göstergeleri, aynı zamanda müziğin biçimlenişi, değişimine etki eden faktörleri netleştirmesi bakımından önemlidir. Çalışmasını incelediğimizde görürüz ki bölgede süren uzun soluklu yaptığı alan araştırmasının sonucu olarak, coğrafyanın, coğrafik ekonominin, günlük yaşamın, ritüellerin, müziğin bileşenleri ile ilgili birçok ince detay içermektedir. Karşılaştığı mevhum ile ilgili ayrıntılı yazımı, Doğu Karadeniz havzasının karakteristik müzik unsuru olan kaide ile ilgili yaptığı tanımlamada kendisini gösterir; "genel olarak kaidenin üç öğeden oluştuğu söylenebilir; bir açılış motifi, sayma olarak bilinen ve konuşur gibi okunan gövdeyi taşıyan tekrar kalıbı, ve çoğu kez inici bir dizisel hareket olan kapanış motifi. Şarkıcı nefes vermek ya da ilham almak için bir süre durma ihtiyacı duyarsa, doğaçlamasını bir bitirme motifi ile kapatarak, bir süre için, idareyi kемеңce bırakma ya da vokal bölümler arasında bir tekrarlık boşluk bırakma gibi yollara başvurabilir. Diğer bir yol da şarkıcının nefesi tükendiğinde söylemeyi bırakıp şarkıyı bir başka şarkıcıya devretmesidir"(1998:156) şeklinde açıklamaktadır. Görüldüğü üzere kaide tanımlanmasında, performansı detaylandırması, yöre müzisyenlerinin bölgeye özgü davranış biçimlerini anlatması bakımından müzik etnografyası yazmanın örnek çalışmaları arasına girer. Söz konusu anlatım biçiminin belli bir yaklaşımın olgunlaşmasına zemin hazırlar nitelikte olduğunu söylemek gerekir. Öyle ki performansı detaylandırması, 2016 yılında Uludağ Üniversitesi Devlet Konservatuarı tarafından düzenlenen "Müzikte Performans" konulu sempozyumda "Performansta Duygusallık Teorisi" başlıklı metni yazmasına kadar uzanır. Metinde, performansta duygusallık konusunu Mısır'lı şarkıcı Abd al-Halim Hafız üzerinden

irdeler. (bkz: 2016:17)

Tam da bu değerlendirmesiyle etnomüzikolojinin tarihsel süreçleri içerisindeki yaklaşım değişimlerinin ve etnomüzikolojinin araştırma sahasına giren yeni çalışma alanlarının hemen hemen her birine dokunan bir etnomüzikolog olması bağlamında, Mantle Hood'un "bi-musicality" önermesine paralel bir yaklaşım içerisinde olması dikkat çekicidir. Türkiye'de alan araştırması yaptığı dönemlerde bağlama ve kanun çalgılarını öğrenmiş hatta o dönemde yabancı bir araştırmacının Türk Müziğini öğrenmesinin ilginç bulunmasının da etkisiyle TRT'de bağlama ile bir Trabzon

Şekil 1: 1987 yılında TRT'de bağlama ile bir Trabzon türküsü seslendirirken

türküsü seslendirmiştir.

Özellikle Doğu Karadeniz'de yapmış olduğu çalışmanın saha çalışması kayıtlarını incelediğimde, gözlemediği topluluk için pek de ilginç görülmeyen, ancak müzik etnografyası oluşturmada belirleyici olan, en ince detayları dahi kayıt ettiğini görmek mümkündür. Etnomüzikologun detaylı bir etnografya yazmasının ön koşulu olan süreçlerin nasıl olması gerektiğine örnek teşkil edecek niteliktedir.

Doğu Karadeniz müziğinin özelliklerinin kültürel bağlamını anlattığı sırada, neyin nasıl, ne biçimde icra edildiğinin

betimlenmesinden çok neden ve hangi şekillerde çalındığına dair bulgu ve değerlendirmeler içerir. Trabzon-Ağasar'da Dik horon dansının oynanış biçimini anlatış şekli bunun göstergesidir; "Dik horon, icrası kolların iyice yukarı kaldırılması ve dansın son anlarında iyice aşağıya inmesini gerektirdiği için, sadece erkekler tarafından yapılır. Yaşlı kadınların bile bu dansı yaptığını gördüğüm halde, bu dansın kadınlar için yakışıksız olduğu belirtiliyor. İkinci tür, sadece kadınlar da dans edebildiği için böyle isimlendirilen - fakat genelde karma icra edilen- kız horonudur. Bu dans, melodi üzerindeki dağılımı kaydenin temel ölçüsünün ikiye bölünmesine tekabül eden ve on vuruşta bir ağır adım atılan ve sağa doğru yumuşak, kısa ve kesik bir devinimden ibarettir..." (1998:155) derken öncesinde horon havalalarının Doğu Karadeniz'in vadilerindeki rolünü masaya yatırmaya başlamıştır bile. Dansın karakteristik figürlerini betimlerken, dans içerisindeki toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin nasıl yansıdığını kısaca ama belirleyiciliğini ifade etmesi, sözünü ettiğimiz neden, nasıl'ı karşılar niteliktedir. Doğu Karadeniz'e özgü kültürel dokuları irdelerken, özellikle bölge ekonomisinin değişimi ile müzik-mekan, modernite-mekan bağamlarına da etnomüzikoloji perspektifinden baktığını görürüz. 1994 yılında, kaleme aldığı Etnisite, Kimlik ve Müzik'e Giriş: Mekanın Müzikal İnşası (Introduction to Ethnicity, Identity and Music: The Musical Construction of Place) başlıklı yazısında, modernite ve mekan ilişkisini açıklarken yapmış olduğu; "Müzik ve dans, mekânsal hiyerarşilerin sorgulanmasının ve dönüştürülmesinin araçlarını sağlar... Müzik insanlara kimlikleri ve mekanları, ve bunları birbirinden ayıran sınırları tanımanın araçlarını sunar; müziğin toplumsal olarak anlamlı olmasının, tümüyle olmasa bile büyük ölçüde, bundan kaynaklandığını savunacağım" şeklindeki yaklaşımı, mekanla birlikte modernitenin getirmiş olduğu toplumsal ve kültürel yaşamları gözlemleri sonucudur. Özellikle 1950'lerden sonra kırsaldan kente ve

yurtdışına çıkışların arttığı yıllarda, doğu karadeniz havzasında fındık üretimine geçilmesinin ardından bölgeden ekonomik ve eğitim amaçlı göçün başlaması ile birlikte, giden, geride kalan, gidip-gelen şeklindeki çok yönlü yaşam akışları bölgeye ait müzik geleneğine etki etmiştir. Stokes, bölgede kültürel değişime ilişkin gözlemleri aktarımı sırasında bahsettiği Ali'nin teybi, “sahip olunan mekanın sınırlarını aşmanın, yeni yörüngeler çizmenin bir aracı” konumundadır. Tamda bu gidiş-gelişlerden biri olan işçi olarak gidilen Almanya dönüşünün bir getirisi olan kaset ve teyp, modern yaşamın içerisinde kültürel kimliklerine ait olan unsurları taşıma, aktarma, sürekliliğini sağlamanın yanı sıra “Gemenschaft-Gesellschaft” arası geçişin de simgeleri konumundadır. 80'li yılların gelenekselleşmiş olan, kolektif kimliği oluşturan, canlı tutan, müzikli muhabbetlerin, daha sonrasında dinleme yoluyla belleği ayakta tutmaya hizmet eden kasete kaydetme alışkanlığıdır. Kasetler geçmişteki mekanı canlandırır ve topluluğu her an yaşadıkları yere yakın tutar. Öyle ki köy kahvelerinde, canlı performansta söylenen atma türkü metinlerinin, canlı performans anında kaydedilmiş örnekleri yarıştırlır. İşte bu noktada Ali'nin teybi önemli konumdadır. Ancak Ali, kasetçalarını kırarak parçalamıştır. Stokes “Muhabbetler sık sık teybe kaydedilir. Bu kasetler arkadaşlar arasında çoğaltılır ve bu ucuz kaset bozuluncaya dek, kahvelerde ve Şalpazarı ve sahil arasında işleyen minübüslerde bıkcıncaya kadar çalınır. Durum böyle olunca, Ali'nin teybi parçalaması özellikle yankı getirdi” der (1998:156). Ali'nin özel bir nedenden dolayı kırdığı teyp, yukarıda sözünü ettiğimiz sürecin sembolik de olsa sekteye uğraması, çözülmesi demektir. Bireyin kültürel kimliğine dair özelliklerinin anlamlar dünyasına ufak çaplı bir darbedir. Aynı zamanda topluluğun mahremine ait olanın yitip gitmesi anlamına gelir. Aynı zamanda müzik endüstrisinin yayma aracı olan kaset ve kaset çalar, bir akşam Beşiktaş'tan Kadıköy vapurunda, grup

vaktinin tüm haşmetiyle gökyüzünden tarihi yarımadanın tüm mahremiyetini açığa çıkarırcasına batışını izlerken, İstanbul'la arasında mahremiyet içeren duygularını ifade eden Stokes, Türkiye'nin kültürel mahremini popüler müzik üzerinde analiz etmiş olmasının öncesinde, zaman ve mekan bağlamında arabulucu gibidir.

Aşağıda yer alan fotoğraflar Martin Stokes'un Doğu Karadeniz'deki saha çalışmasına yönelik kişisel görüntü

Şekil 2: Doğu Karadeniz Yayla Şenlikler (Martin Stokes arşivi)

Şekil 3: Yaylada horon (Martin Stokes arşivi)

Şekil 4: Yaylada çıkışı (Martin Stokes arşivi)

Şekil 5: Yaylada horon (Martin Stokes arşivi)

arşivinden taranmıştır.

KAYNAKLAR

Stokes, Martin. (2018) “Musical Citizen”, Etnomüzikoloji Dergisi (Ethnomusicology Journal), Etnomüzikoloji Derneği Yayınları, C.1, S: 2, s: 95- 106

Stokes, Martin (2016) “Performansta Duygusal Teorisi Üzerine- Towards a Theory of Sentimental Performativity”, Müzikte Performans Sempozyum Bildiri Kitabı, ISBN:978-605-66006-9-2, S: 18-21

Stokes, Martin (1994) Ethnicity, Identity and Music: The Musical Construction of Place. Edited by Martin Stokes. Oxford/ Providence.

Stokes, Martin (1998) “Fındıklar ve Sazlar: Bir Doğu Karadeniz Vadisinde- ki Kültürel Değişimle İlgili Gözlemler”, Çev. Mine Koçak, Folklor a Doğ ru, İstanbul, Sayı: 63

Stokes, Martin (1993) “Hazel nut and Lutes, Perceptions of Change in a Black Sea Valley”, Culture and Economy, Euthen Press.

On The Ethnomusicologist's Symbolic Organisation of Time and Space: What If Ali's Casette Player Was Destroyed?

Abstract

Martin Stokes, has an important place in the context of fieldworks and theoretical approaches in the field of ethnomusicology, and his fieldworks among Turkey the Middle East cultures has a special importance as well. could assess as the first one on Turkey in the field of study observes cultural changes occurring of depending on the economic conditions. So, he observed cultural changes occurring as a result of migration from migration to big cities or to abroad depending on the economic conditions during Eastern Black Sea fieldwork, we can appreciate as the first fieldwork in Turkey.

I aimed to make this study a means of establishing a bond with him both in terms of technique and meaning, as we have done research in the same geography in our doctoral thesis studies.

In this article, I have tried to emphasize some of the new theoretical approaches, Stokes has introduced in the field of ethnomusicology, with Ali's tape, which Stokes mentioned in his article titled "Hazelnut and Lutes, Perceptions of Change in a Black Sea Valley", is metaphorically

based on the information given by the cassettes and cassette player, which are one of the popular transfer tools of cultural identity.

Also, I have included Stokes' fieldwork photos from Black Sea region as the first time in this study.

Keywords

time, place, identity, music, east black sea, cultural change